

SZÉLL KÁLMÁN PÉNZÜGYMINISZTERSÉGE ÉS LEMONDÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI

IFJÚKOR ÉS PÁLYAKEZDÉS

Széll Kálmán a Vas vármegyei Gasztonyban látta meg a napvilágot 1843. június 8-án egy katolikus, tekintélyes középbirtokos nemesi család első gyermekeként. Előbb a soproni bencéseknel, majd a szombathelyi premontrei gimnáziumban tanult, 1861-ben tette le az érettségi vizsgát. Tanulmányait a pesti egyetemen folytatta, ahol 1865-ben jogi doktorátust szerzett. A kortársai által széles körben elismert, alapos közgazdaságtani és pénzügyi ismereteire – amelyek jelentős mértékben hozzájárultak politikai sikereihez – önművelő módon tett szert.¹ Édesapja, Széll József az 1844. évi pozsonyi országgyűlésen Vas egyik követe volt, majd 1847-ben alispánná választották. A szabadságharc folyamán a vármegye kormánybiztosává nevezték ki, erről a tisztségéről 1849 áprilisában, a debreceni trónfosztás hatására mondott le. A vármegyerendszer helyreállítása után, 1860 őszén Széll Józsefet újra alispánná, 1865-ben pedig Deák-párti országgyűlési képviselővé választották. Mandátumáról 1867-ben lemondott, mert az Andrássy-kormány Vas vármegye főispáni helytartójává nevezte ki, mely tisztséget 1871-ig viselte.²

Az ifjú Széll Kálmán tehát apja nyomdokain járva választotta a politikai pályát. A rögsz út egyengetéséhez édesapja természetesen felhasználta kapcsolatait, melyek közül a legértékesebb Deák Ferencsel való barátsága volt. Deákot távoli rokoni szálak is fűzték a Széll családhoz, és már gyermekként megismerte Széll Kálmánt, aki-ről igen jó véleménnyel volt.³ A közgazdaságtani és pénzügyi ismereteit is a „haza

¹ Sárkány Sándorné Halász Teréz: *Széll Kálmán életrajza*. Budapest, 1943. 7–8; 14. (Továbbiakban S. Halász). Több szempontból elavult, mégis adatgazdag munka, melynek értékét elsősorban a Széll Kálmán személyes irathagyatékában talált levelekből és más dokumentumokból közölt forrásrészek adják, hiszen ezek az iratok azóta már megsemmisültek. Modern, tudományos igényeket kielégítő biográfia eddig még nem készült Széll Kálmánról.

² Uo. 6.; 8.; 17.

³ Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona: *Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1926. 119–120.

bölcsének” ösztönzésére kezdte el gyarapítani.⁴ A Deák Ferencsel való kapcsolat azonban akkor vált igazán erőssé, amikor 1867 szeptemberében Széll Kálmán feleségül vette a költő lányát, Vörösmarty Ilonát, akinek Deák volt a gyámja.⁵ A következő években – míg egészsége engedte – Deák gyámleányánál és vejénél, Rátóton töltötte a nyarakat, ahol rendszerint sokan meglátogatták az országos politika irányítói közül.⁶

Időközben Széll Kálmán pályája meredeken ívelt felfelé. Vas megyében 1867-ben szolgabíró lett, 1868 tavaszán pedig egy időközi választáson országgyűlési képviselővé választották a szentgotthárdi kerületben, természetesen Deák-párti programmal.⁷ Ettől kezdve egészen 1915-ben bekövetkezett haláláig tagja maradt a képviselőháznak.⁸ Az országgyűlésben kezdettől fogva igen aktív volt, előbb jegyzővé, majd a pénzügyi bizottság előadójává választották. Andrássy Gyula már 1871-ben felkínálta az akkor még csak 28 éves Széll Kálmánnak a Horvát Boldizsár lemondásával megüresedett igazságügy-miniszteri posztot, ő azonban nem fogadta el azt. Lónyay Menyhért és Szilágyi József is megpróbálták bevonni kormányukba pénzügy-miniszterként, de Széll egyelőre minden ilyen kísérletet hárított.⁹ Egyetérthetünk Horánszky Lajossal, miszerint „lehet, hogy Deák döntő pártfogása nélkül ennek a pályafutásnak sikerei lassúbb fejlődést vettek volna, de az is bizonyos, hogy ha volt valaki e korban, ki a gyors emelkedésre mindenképpen rászolgált, az Széll Kálmán volt, kinek tehetsége és rátermettsége a tűzpróbát minden tekintetben kiállotta”.¹⁰ Deák támogatása természetesen inkább közvetve érvényesült, nem tudunk olyan pozícióról, melybe Széllt közvetlenül Deák kérésére vagy közbenjárására választották meg.

⁴ Pölöskei Ferenc: *A magyar parlamentarizmus a századfordulón. Politikusok és intézmények*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2001. 98.

⁵ Széll Kálmánné i. m. 120.

⁶ Uo. 133–134

⁷ S. Halász i. m. 10; 17. A választókerület korábbi képviselője, Szabadfy Sándor elhunyt.

⁸ 1868–1881 között a szentgotthárdi, 1881–1884 között a pozsonyi 2. számú, 1884–1892 között a kőszegi, 1892-től haláláig pedig ismét a szentgotthárdi kerületet képviselte ’67-es programmal. Lásd: Ilonszki Gabriella: *Képviselők és képviselet Magyarországon a 19. és 20. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009. CD-melléklet, valamint az egyes országgyűlési almanachokat, melyek digitálisan is elérhetőek az Országgyűlési Könyvtár honlapjáról: <http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/almanach.html> (2014. 09. 14.)

⁹ Halász Imre: *Széll Kálmánról. Nyugat*, 1915/17. szám. (Online: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.html> 2014. 09. 11.)

¹⁰ Horánszky Lajos: *Tisza István és kora*. Sajtó alá rendezte: Horánszky Nándor. Tellér Kiadó, Budapest, 1994. 344.

A SIKERES PÉNZÜGYMINISZTER

Széll Kálmán remek taktikai érzékről tett tanúbizonyságot, mikor Lónyay és Szlávy invitálását is visszautasította, a magyar államháztartás ugyanis az 1870-es évek első felében, különösen az 1873-as gazdasági válság után nagyon nehéz helyzetbe került. Az állami kiadások 1868 és 1873 között 147,5 millió forintról 251,2 millióra, vagyis mintegy 70%-kal növekedtek. A kiadások megugrásával a bevételek nem tudtak lépést tartani, 1868–1873 között 154,1 millióról csak 18%-kal, 181,7 millióra emelkedtek. A hiányt, valamint a kiemelten fontos állami beruházásokkal (pl. vasútépítésekkel, építkezésekkel) kapcsolatos kiadásokat ezért az állam kölcsönökből fedezte: 1867–1872 között mintegy 193 millió forintnyi hitel felvételére került sor.¹¹

A több szempontból válságos 1873-as év nyarán Magyarországot csak egy hajszál választotta el a csódtól, Kerkapoly Károly pénzügyminiszter ugyanis július végén még nem tudta, hogy augusztusban miből fogja kifizetni az állami tisztviselőket. Az utolsó napokban összekoldult rövid lejáratú hitelekből tengődött az állam, míg az év végén sikerült egy újabb 153 millió forintos kölcsönhöz jutni, igen súlyos feltételek mellett.¹² Ettől kezdve az állami pénzügyek konszolidációja vált az egyik legsürgetőbb feladattá. A józanul gondolkodók – akik közé joggal sorolhatjuk Széll Kálmánt – azonban tudták, hogy mindehhez elengedhetetlen a szigorú takarékoság és az adóterhek jelentős megemlése. A népszerűtlen intézkedések következményét viszont csak egy erős és egységes kormánypárt által támogatott pénzügyminiszter viselhette el, az 1875-ös pártegyesülés előtt pedig Széll nem látta megfelelőnek a háttérteret elképzelései megvalósításához.

A pénzügyi összeomlás réme mindazonáltal erőteljes lökést adott a Deák-párt és a Balközép Párt egyesülési folyamatához.¹³ Ghyczy Kálmán, a Balközép elnöke és „egyetlen valódi pénzügyi kapacitása”¹⁴ előbb kilépett pártjából, majd 1873 decemberében létrehozta a mintegy 30 főt számláló Középpártot. Az 1874 márciusában megalakuló Bittó-kormányban pedig – a király és más vezető politikusok hosszas

¹¹ Katus László: Magyarország államháztartása a dualizmus korában. In: Dévényi Anna–Rab Virág (szerk.): *Receptek válságra. Pénz és gazdaság a 20. század első felében*. Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2007. 81–96. 81.

¹² Uo. 82. A kölcsön első felét már 1878-ban vissza kellett fizetni.

¹³ A „fúziós frazeológia” szerint a két párt egyesülésére eleve azért volt szükség, hogy így az eddig megosztott erőknek eztán összefogva sikerül kilábalniuk a pénzügyi válságból. Szász Zoltán: A konzervatív liberalizmus kora. A dualista rendszer konszolidált időszaka. In: Kovács Endre (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben. VI/2. Magyarország története 1848–1890*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 1165–1333; 1170. Valójában a fúzió nélkül mind a Deák-pártra, mind a Balközép Pártra elgyengülés és bomlás várt volna.

¹⁴ Halász i.m.

rábeszélésére – elvállalta a pénzügyi tárcát.¹⁵ Hosszú távon ő is csak adóemeléssel, szigorú megszorításokkal és az adóbehajtás hatékonyságának fokozásával tudta elképzelni az állami pénzügyek rendezését. A képviselőházban is ilyen értelemben nyilatkozott, az 1875. évi költségvetés kapcsán pedig beterjesztette az ezzel kapcsolatos javaslatait, felvállalva a népszerűtlenséget. Az ösztűz nem maradt el, a Deák-párt és a Balközép soraiból is támadták az adóemelési koncepciót, Tisza Kálmán a költségvetési tervezetet még a részletes tárgyalás alapjául sem volt hajlandó elfogadni. Ghyczy pénzügyminisztersége mindazonáltal úttörő jellegű volt, mert a fúzió után Széll Kálmán többé-kevésbé az ő javaslataira támaszkodva kezdett hozzá a pénzügyi konszolidáció megvalósításához.¹⁶

Miután 1875. március 1-jén végre megtörtént az egyesülés és megalakult a Szabadelvű Párt – a folyamatban Széll Kálmán is fontos szerepet vállalt, őrá bízták ugyanis, hogy Deák véleményét kipuhatolja, és megnyerje hozzájárulását a fúzióhoz,¹⁷ – a március 2-án kinevezett Wenckheim-kormányban Széll elvállalta a pénzügyminiszterséget. A nyári választásokat a Szabadelvű Párt hatalmas fölényrel, 80% feletti aránnyal nyerte meg, így a pénzügyi rendezéshez szükséges politikai háttér immár adott volt. A választások után miniszterelnökké kinevezett Tisza Kálmán és pénzügyminisztere azonban több dologban sem értett egyet. Tisza csak nehezen adta be a derekát a Széll által szorgalmazott adóemelési kérdésében, mert félt a népszerűségvesztéstől. Miután Tisza felmondta az osztrákokkal érvényben lévő gazdasági kiegyezést, hogy Magyarország számára előnyösebb feltételeket harcoljon ki, az önálló magyar jegybank kérdésében is véleménykülönbség volt köztük, Széll azonban politikai belátásból nem bírálta nyilvánosan a miniszterelnök törekvéseit.¹⁸ A hosszan elhúzódó kiegyezési tárgyalásokban pénzügyminiszterként természetesen fontos szerepet játszott.

Széll nagy energiával látott hozzá a szanalás munkálataihoz, bár egyelőre szigorú megszorításokon és adóemeléssel kívül mászt ő sem tudott kitalálni, a kedvezőtlen hitelek átalakításának programjával csak az év végén állt elő. A minisztériumok kiadásait a lehető legkisebbre, mintegy 8,6 millióval csökkentette, igyekezett megszabadulni a gazdaságtalan állami vállalatoktól, lehetőség szerint minden állami beruházást leállított, még a királyi törvényesékek számának szűkítését is kiharcolta.

¹⁵ Az eseményeket részletesen elemzi: Szigeti István: „*Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni.*” Ghyczy Kálmán élete és politikai pályája (1808–1888). Gondolat Kiadó, Budapest, 2012. 282–284; 290–293.

¹⁶ Szigeti i.m. 295; 302–305. Halász i.m.; Matlekovits Sándor: *Magyarország államháztartásának története 1867–1893*. Budapest, 1894. II. kötet 3–6.

¹⁷ Széll Kálmánné i.m. 143.

¹⁸ Halász i.m.

Mégis megvásárolta a csődbe jutott keleti és a tiszai vasutat, mert amellett, hogy így a tönkrement vasúti vállalkozások kamatgaranciáját kifizette a befektetőknek, állami kézbe került egy 600 km hosszú, stratégiaileg kiemelten fontos vasútvonal, ami jelentősen javított az ország hitelképességén.¹⁹

Széll az adórendszer reformjába is hamar belefogott. Az általános jövedelmi pótdoból már 1876-ra mintegy 8 millió forint bevételre számított.²⁰ Sor került a kereseti adó újraszabályozására is, ami már 1867 óta váratott magára, mert a korábbi kormányok tulajdonképpen több-kevesebb módosítással átvették a Bach-korszakban bevezetett rendszert, és annak hatályát évről évre kitolták. Az új törvény pontosította és egységesítette az egyébként igen összetett keresetadó osztályait és alosztályait, megállapította az általuk fizetendő direkt összegű vagy százalékkulcsos adót (attól függően, hogy az adóalany melyik fizetési osztályba tartozott).²¹ További új, egyenes adónemként ekkor vezették be a szállítási adót, a bányaadót, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adóját, a tőkekamat- és járadékadót, valamint a vadászati és fegyveradó,²² melyekkel elsősorban a modern tőkés gazdasági tevékenységből származó jövedelmek megadóztatása volt a cél. Az adóalapok növekedése folytán ezeknek az új adóknak a hozadéka gyorsabban emelkedett, mint az egyenes adók korábbi gerincét alkotó föld- és a házadóé. Ettől függetlenül 1875-ben megindították az új földadókataszter felmérés munkálatait is,²³ amitől Széll szintén több milliós bevétel-növekedést várt, az azonban csak 1884-re készült el.²⁴

Jóval nehezebbnek ígérkezett a közvetett adók reformja, mert a szeszre, a sörre, és a cukorra kivetett fogyasztási adók újraszabályozását csak az osztrák kormánnyal együttműködve lehetett megoldani, így ennek a kérdésnek a rendezése is a folya-

¹⁹ Katus i.m. 82; Szász i.m. 1171; S. Halász i.m. 43. A keleti vasút lehetőség szerinti megvásárlásáról már az 1875. november 21-i minisztertanácson döntöttek. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára /a továbbiakban: MNL OL/, K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Az 1875. november 21-i minisztertanács jegyzőkönyve, 3. napirendi pont). Széll Kálmán és Péchy Tamás közmunka- és közlekedésügyi miniszter 1876. január 13-án tettek jelentést a minisztertanácsnak a tárgyalások állásáról és a felvásárlás pénzügyi vonatkozásairól. (MNL OL K 27. Az 1876. január 13-i minisztertanács jegyzőkönyve, 2. napirendi pont). A szerződést 1876. január 20-án kötötték meg, és azt az 1876. évi L. törvénycikk hagyta jóvá. A magyar állam 5%-os kamatozású államkötvényekkel fizette ki a részvényeseket, 9 989 300 forint értékben.

²⁰ Matlekovits i.m. 4. A jövedelmi pótdadó adókulcsának mértékét 1876-ra 3,5%-ban határozta meg, a későbbiekre nézve pedig úgy rendelkezett, hogy azt évről-évre a költségvetési törvényben fogják megszabni. (1875. évi XLVII. törvénycikk, 13.§)

²¹ 1875. évi XXIX. törvénycikk.

²² 1875. évi XX.; XXI.; XXII.; XXIV.; XVII. törvénycikkek.

²³ 1875. évi VII. törvénycikk a földadó szabályozásáról.

²⁴ Katus i. m. 84;

matban lévő gazdasági kiegyezési tárgyalásokra várt.²⁵ A cukoradóról és a szeszadóról szóló törvényeket végül 1878 februárjában, az új kereskedelmi és vámcsövetséggel kapcsolatos törvénycsomag részeként szavazta meg az országgyűlés.²⁶ A borra és húsról kivetett fogyasztási adó módosításáról viszont már 1875-ben döntöttek. Ettől kezdve az adót kiterjesztették a lőrére²⁷ és a házi használatra szánt borra is, valamint Budapesten a vadhúsokra, az egyes termékekre vonatkozó adótételekről pedig új táblázatot készítettek.²⁸ Az 1876. évi VI. törvénycikk a dohánytermékek után fizetendő illeték mértékét növelte meg. A saját használatra termelt dohány esetében négyszögölenként a korábbi 20-ról 40 krajcárra emelkedett az adó (3.§). Akik a kincstár részére vagy külkereskedelemre termeltek dohányt, azok saját használatra 10 kg-t hagyhattak meg egy évre, és minden fél kg után 30 krajcárt kellett fizetniük (6.§). Az új törvény az esetleges kihágások büntetésén is szigorított. Széll tehát a közvetett adókból is szeretett volna minél nagyobb állami jövedelemre szert tenni, az adórendszer szerkezeti átalakítása során a bevételek súlypontját azonban végül csak az 1880-as évek második felére sikerült áthelyezni a közvetett adókra.

Széll a pénzügyi adminisztráció és az adóztatás hatékonyabbá és pontosabbá tételét, az adóhátralékok behajtásának szigorítását is programja markáns részévé tette,²⁹ hiszen a törvények által előírt adókat be is kellett szedni. Ezen a téren bőven volt hová fejlődni, a magyar társadalom adózási morálja ugyanis nagyon alacsony szinten állt. „Az akkori generáció perhorreszkált minden adót, [...] s személyes bántalomnak vette a fizetési kötelezettséget. Virtust csinált belőle, ha kijátszhatja az adószedőt”.³⁰ Az 1870-es években az egyenes adók mintegy felét csak erőltetett behajtás és végrehajtás útján lehetett beszedni.³¹ A közadók kezeléséről szóló 1876. évi XV. törvénycikk igyekezett az adózási rendszert hatékonyabbá és szigorúbbá tenni.

Ezekkel az intézkedésekkel Széllnek ugyan nem sikerült teljesen megszüntetnie a deficitet, de jelentősen lecsökkentette azt. Az 1875-ös költségvetésben előirányzott hiány 21,67 millió forintot tett ki³², az 1876-os költségvetésben pedig 8,37 millió, az 1877-

²⁵ Szász i. m. 1172. A fogyasztási adót a gyárak fizették annak az országnak, ahol a telephelyük volt. A Magyarországon eladott sör és cukor nagy részét osztrák gyárak termelték, amelyek Ausztriának fizették az adót. A magyar államot így ért veszteséget 6–13 millió forintra becsülték.

²⁶ 1878. évi XXIII. és XXIV. törvénycikkek.

²⁷ Szőlőtörkölyre öntött vízből készített, enyhe szeszes ital.

²⁸ 1875. évi XXVIII. törvénycikk.

²⁹ S. Halász i. m. 43–44; Matlekovits i. m. 5.; Szász i. m. 1172.

³⁰ Hoitsy Pál: Tisza Kálmán korszaka. In: Balla Antal (szerk.): *A magyar országgyűlés története 1867–1927*. Légrédy Nyomda és Könyvkiadó Rt, Budapest, 1927, 95–115., 96.

³¹ Szász i. m. 1172.

³² 1875. évi XXIII. törvénycikk az 1875. évi államköltségvetésről, 4. §.

esben 20,5 milliós hiánnyal számolt Széll.³³ Az adóbevételek ugyan egyelőre nem a várt mértékben növekedtek, és váratlan kiadások is keletkeztek, az államháztartás azonban már így sokkal kedvezőbb képet mutatott, mint mikor azt Széll mintegy 60 milliós hiánnyal átvette.³⁴ Az 1878-ra előirányzott költségvetésben 21,1 milliós hiány szerepelt,³⁵ ebben az évben azonban a boszniai okkupációra való felkészülés, majd a hadműveletek megindítása folytán teljesen új pénzügyi körülmények támadtak.

Egyrészt azért, hogy ezeket a hiányokat fedezze, másrészt az adók egyenlőtlen befolyása miatt Széll is államkölcsön felvételére szorult.³⁶ Elődei káros gyakorlatával szakítva azonban kezdettől fogva hosszú lejáratú járadékkölcsönben gondolkodott, amelyek kevésbé terhelik meg a költségvetést. Már 1875 szeptemberében bejelentette, hogy mielőbb konverzálni szeretné az ínséges időkben, roppant kedvezőtlen feltételekkel felvett 153 milliós hitelt, lehetőleg járadékkölcsönre alakítva azt.³⁷ Az idő sürgetett, mert a 153 milliós kölcsön első felét már 1878-ban vissza kellett fizetni. Széll nem is késlekedett, 1875. december 6-án a minisztertanácsban bemutatta a tárgyalásai eredményeként már megkötött hitelszerződést és az ezzel kapcsolatban beterjeszteni kívánt törvényjavaslatát egy 80 milliós járadékkölcsön felvételéről, melyet a kormánytagok jóváhagytak,³⁸ a képviselőház pedig a javaslatot rövidesen megszavazta.³⁹ A magyar állam 80 millió aranyforint névértékű, 6%-os kamatozású járadékkötvényt bocsátott ki, két részletben, melyeket a nemzetközi tőkepiacon kívánt elhelyezni.⁴⁰ Segítette ezt a törekvést, hogy az európai piacok lassan kezdtek kiheverni a korábbi válságot, ezáltal javultak a feltételek. Az üzletet végül a magyar államnak már korábban is sokat hitelező (viszont éppen emiatt nem túl népszerű) Rotschild-konzorciummal sikerült nyélbe ütni.⁴¹ A befolyt összeget a tör-

³³ 1875. évi LV. törvénycikk az 1876. évi államköltségvetésről, 4. §; 1876. évi XLVI. törvénycikk az 1877. évi államköltségvetésről, 4. §.

³⁴ Halász i. m.; Szász i. m. 1170.

³⁵ 1878. évi XVII. törvénycikk az 1878. évi államköltségvetésről, 4. §.

³⁶ Az agrárállamokra jellemző módon az egyenes adók jelentős részének befizetésére csak az év második felében, a termény betakarítása után került sor, az állami kiadások többsége viszont az év elejére esett. Matlekovits i. m. 6; Szász i. m. 1171–1172.

³⁷ Matlekovits i. m. 7.

³⁸ MNL OL K27. Az 1875. december 6-i minisztertanács jegyzőkönyve, 1. napirendi pont.

³⁹ 1875. évi XLIX. törvénycikk.

⁴⁰ Katus i. m. 83.

⁴¹ S. Halász i. m. 44–45; Halász i. m. A konzorciumban a londoni, bécsi, párizsi és frankfurti Rotschild-bankház mellett többek között Wodianer Mór és Sina György bécsi bankjai, a budapesti Magyar Általános Hitelbank és nem utolsósorban a berlini Disconto-Gesellschaft volt benne. (Lásd az 1875. december 6-i minisztertanács jegyzőkönyvét.) Széllnek sikerült megnyerni a Disconto-Gesellschaft vezetőjét, Adolph von Hansemannt, aki azután a kezdetben szkeptikus Rotschildokat is meggyőzte.

vényi felhatalmazás alapján tartalékok képzésére és vasúti beruházásokra is költötte a kormány,⁴² a pénz jelentős részét azonban Széll a 153 milliós hitel konverziójára szánta. Csak az 1876 tavaszára időzített második 40 milliós részletből 20-22 millió forintot fordított a korábbi kölcsönök kiváltására.⁴³

Széll pénzügyminiszteri működésének ez volt az egyik, ha nem a legnagyobb sikere, mert az akció mintájára megindulhatott a korábbi, kedvezőtlen feltételekkel felvett államkölcsönök teljes átalakítása, ami az ő lemondása után is folytatódott: 1875–1880 között összesen 400 millió forint névértékű 6%-os aranyjáradék-kötvényt sikerült elhelyezni a nemzetközi pénzpiacon. Az 1880-as évek második felében pedig ezeket a kötvényeket is sikerült 4%-osra konvertálni.⁴⁴

Képviselőtársa, Móricz Pál szerint „el kell ismerni, hogy olyan memóriája volt Széll Kálmánnak és olyan iskolázott nyelve, hogy a számok tömkelegében soha egy betűt sem hibázott, oly tárgyi ismeretével bírt ezen költségvetéseknek, melyek másokat csodálkozásra buzdítottak, oly kitartó szorgalmat tanúsított, melyhez hasonlót keveset vagy éppen nem mutathattak fel azelőtt”. Széll előadásai „értelmesek”, bár sokszor „igen terjedelmesek” voltak.⁴⁵

Tisza Kálmán és kormánya az új gazdasági kiegyezéstől a magyar állami bevételek jelentős növekedését is várta, amellet persze, hogy Tisza korábbi ellenzéki programjának legalább néhány elemét megpróbálta kiharcolni, és így maga mellett tartani régi híveit. A Magyarországra nézve kedvezőbb vámtarifák kiharcolása, a fogyasztási adók elosztásának módosítása, valamint az önálló, vagy legalábbis a teljes paritás alapján álló jegybank megteremtése céljából megindított tárgyalások azonban nem hozták meg a várt sikert.⁴⁶ Széll nem helyeselte Tisza tárgyalási stratégiáját, a miniszterelnök ugyanis a jegybankkal kapcsolatos követeléseit állította a középpontba, Széll viszont inkább a fogyasztási adókra helyezte volna a hangsúlyt, mert az önálló jegybank megteremtését amúgy sem tartotta lehetségesnek.⁴⁷ A váromok kérdésében kompromisszum született az osztrák féllel, a fogyasztási adók elosz-

⁴² 1875. évi XLIX. törvénycikk.

⁴³ MNL OL K 27. Az 1876. január 12-i minisztertanács jegyzőkönyve 1. napirendi pont. Továbbá az 1876. évi I. törvénycikk.

⁴⁴ Katus i. m. 83.

⁴⁵ Móricz Pál: *A magyar országgyűlési pártok küzdelmei a Deák és Balközép pártok egybeolvadásáig*. II. kötet. Budapest, 1892. 58.

⁴⁶ A kiegyezési tárgyalásokról és a belpolitikai következményekről részletes leírást ad: Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918*. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. (Reprint). 154–164. Továbbá: Szász i. m. 1173–1180.

⁴⁷ S. Halász i. m. 45–49. „Magától Széll Kálmántól hallottam, hogy a kiegyezési alkudozások elején azt mondta Tiszának: Adok egy esztendei időt a bankügyben, addig nem nyilatkozom az önálló bank ellen. Csináljátok meg, ha tudjátok.” (Halász, i. m.)

tása tekintetében viszont nem sikerült a Magyarország számára hátrányos szisztémán változtatni.⁴⁸

Széll a bankkérdésben a Tisza és a közte meglévő ellentétet igyekezett mielőbb feloldani, és beláttatni Tiszával az önálló jegybank felállításának lehetetlenségét. Azt javasolta, hogy Tisza Lajost, a miniszterelnök öccsét küldjék Londonba, hogy kipuhatólja az ottani pénzügyi vezetők véleményét, miszerint egy önálló magyar nemzeti bank felállítható-e pénzügyi nehézségek és más veszélyek nélkül. Arra az esetre, ha igennel felelnének, azt ígérte Tiszának, hogy beadja a derekát és támogatni fogja követeléseit. Széll részéről ez az akció remek taktikai húzás volt, hiszen ő is, Tisza is tudta, hogy milyen válasz fog érkezni Londonból, saját öccsének kiküldetését azonban a miniszterelnök mégsem vétőzhatta meg. Tisza Lajos angliai útja természetesen a Széll által előre jelzett eredménnyel zárult, a fontosabb bankházak vezetői az adott körülmények között abszurdumnak nyilvánították az önálló jegybank tervét.⁴⁹ A hosszúra nyúló és nehéz tárgyalások után a bankügyben végül 1877 februárjában született meg az egyezés, a paritás azonban csak részlegesen érvényesült.⁵⁰

A VÁLSÁGOS 1878-AS ÉV

Széll Kálmán 1878. szeptemberi lemondása kapcsán fontos kiemelni, hogy a kormány helyzete az év során egyre nehezebbé vált, és a folyamat még jóval Bosznia és Hercegovina megszállásának elindítása előtt kezdődött; az okkupáció hónapjai tulajdonképpen már a végkifejletet jelentették. Széll tehát már egy vihar felé sodródó hajót hagyott el, miközben önmagát sem kímélte, hiszen a következményekkel (Ferenc József, Tisza Kálmán és mások neheztelése) valószínűleg előre számolt. Bár Tisza a minisztereknek, a királynak és az október végén megnyíló országgyűlésnek

⁴⁸ Csak annyit sikerült elérni, hogy a kieső bevételekért a magyar állam részleges kárpótlást kapjon Ausztriától. Szász i. m. 1175.

⁴⁹ S. Halász i. m. 46–47; Halász i. m.

⁵⁰ Az Osztrák Nemzeti Bank dualista alapon történő átszervezését Tisza csak 1877. február 7-i lemondásával tudta kicsikarni. Az uralkodó személyesen lépett közbe az osztrák kormánynál és a jegybank vezetésénél a kompromisszum érdekében, majd február 26-án újra kinevezte a Tisza-kormányt. A jegybankot Osztrák–Magyar Bankká keresztelték, és kötelezték, hogy Budapesten a béccsivel egyenrangú igazgatóságot létesítsen, növelje magyarországi fiókjainak számát, valamint a magyar pénzügyi igényeinek kielégítésére minimum 50 millió forintnyi tőkét biztosítson a budapesti főintézet rendelkezésére. A bank élén felváltva egy magyar és egy osztrák kormányzó állt, akit az uralkodó nevezett ki, a bank főtanácsában azonban többnyire osztrák tagok ültek. Szász i. m. 1177–1178; Gratz i. m. 161–162; S. Halász i. m. 51.

is Széll kiválásával indokolta a kormány lemondását,⁵¹ valójában a hajót akkor is elérte volna a vihar, ha Széll a fedélzeten marad.

A sok energiát felemésztő tárgyalások után megkötött új kereskedelmi és vám-szerződés, illetve az új jegybank-szabadalom politikai és gazdasági tekintetben is lényegesen alulmúlták az előzetes elvárásokat. A kudarc hatására sok csalódott képviselő kilépett a Szabadelvű Pártból, a korábbi 80%-os többség kezdett lemorzsolódni. Ilyen körülmények között a keleti válság kiéleződése komoly veszélyt jelentett a kormány számára, ugyanis a legnehezebb hónapok (1878 tele és tavasza) egybees-tek a gazdasági kiegyezési tárgyalások befejező szakaszával és a törvényjavaslatok képviselőházi vitájával. A magyarországi közvélemény nem helyeselte a Monarchia hivatalos külpolitikáját, nyíltan törökbarát volt és az Oroszországgal szembeni fegyveres fellépést szerette volna.⁵²

Tiszának és a kormánynak azonban a nyilvánosság előtt fel kellett sorakoznia a közös minisztertanácsokon egyeztetett külpolitikai irányvonal mögé és a magyar országgyűlésben is meg kellett védenie azt az ellenzék támadásaitól, még akkor is, ha azzal maga sem értett feltétlenül egyet.⁵³ A kabinet tehát többfrontos harc vívására kényszerült. A gyakori interpellációkra reagálva Tisza „[...] élesen beszélt, ha ez szükséges volt, konciliánsan, ha ez lehetőnek látszott, de mindig eltalálta azt a hangot, amellyel meg tudta akadályozni, hogy a népmozgalom megzavarja Andrassy terveit.”⁵⁴

A török–szerb háború megindulása után a magyarországi szerbek magatartása különösen aggasztó volt. Svetozar Mileticét, a radikális szerb nemzetiségi képviselőt és a *Zastava* tulajdonosát szerették volna elhallgattatni. A kormány által a délvidékre

⁵¹ Lásd: MNL OL K 27. Az 1878. szeptember 29-i minisztertanács jegyzőkönyve, 5. napirendi pont. Továbbá: Az 1878–1881-es országgyűlés képviselőházi naplója, I. kötet, 57–58.

⁵² Az orosz–török háborúval és az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikai törekvéseivel kapcsolatban lásd: Palotás Emil: *Heeresleitung und Balkanpläne in Österreich-Ungarn in den Krisenjahre 1875–1878*. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*. 21. Budapest, 1981, 187–205. Valamint: Diószegi István: A keleti kérdés és az osztrák-magyar külpolitika. In: Kovács Endre (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben. VI/2. Magyarország története 1848–1890*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 1181–1193. A '67-es alapon álló Jobboldali Ellenzék szempontjából elemzi az eseményeket: Apponyi Albert: *Emlékirataim. Ötven év. I. Ifjúkorom – Huszonöt év az ellenzéken*. Pantheon, Budapest, 1926. 92–103.

⁵³ Például az 1878. február 24-i közös minisztertanácsan Tisza határozottan támogatta (sőt ő egyedül) Andrassy Oroszország elleni háborús tervét. (Diószegi i. m. 1187.). Hasonló volt a helyzet Bosznia-Hercegovina megszerzését illetően is, amit a közvélemény mellett Tisza sem akart. (Lásd Tisza Andrassyhoz írt, 1878. május 22-i levelét. Idézi: Kozári Mónika: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003. 309–310.). Idehaza mégis támogatón nyilatkozott és közeli barátait is azzal nyugtatgatta, hogy az okkupáció egyáltalán nem lesz káros Magyarországra nézve. (Szigeti i. m. 312.)

⁵⁴ Gratz i. m. 175.

küldött főügyész először sajtóvétség miatt akarta perbe fogni, nem sikerült azonban a képviselőház illetékes bizottságával felfüggeszteni Miletic mentelmi jogát.⁵⁵

A törvényhozás nyári szünete alatt Tisza – Ferenc József és Andrássy támogatásával⁵⁶ – mégis keményen reagált, és őrizetbe vetette Mileticet Szerbia részére folytatott titkos toborzás, lázítás és felségsértés vádjával, akit aztán 18 hónapon keresztül vizsgálati fogságban tartottak. Az ősszel összeülő országgyűlés – több képviselő heves tiltakozása ellenére – az 1876. október 9-i ülésen tudomásul vette a kormány eljárását.⁵⁷ Mileticet 1878 januárjában ötévi szabadságvesztésre ítélték. Bár már 1879 novemberében amnesztiában részesült, az okkupáció kritikus hónapjaiban nem tudott ellenállást kifejteni, és így a szerb nemzetiség is nyugodtabb maradt.

Az oroszok átütő győzelmei után, 1877. december 16-án nagyszabású tömegmegmozdulásra került sor Budapesten. Miután mindinkább egyértelművé vált a kívülálló számára is, hogy a Monarchia Bosznia, Hercegovina és esetleg további török területek elfoglalására készül, a függetlenségi ellenzék által szervezett népgyűlés fegyveres beavatkozást sürgetett Oroszország ellen, az Oszmán Birodalom integritásának megóvása érdekében. Este a katonaság bevetésével kellett helyreállítani a rendet az utcákon. Ezek után a kormány a fővárosban és vidéken is korlátozta a gyülekezési szabadságot.⁵⁸

A Monarchia 1878 februárjában állt legközelebb a háborúhoz. A február 24-i közös minisztertanácson Andrássy Gyula közös külügyminiszter és Tisza Kálmán a magyar közvéleményt képviselve az oroszokkal szembeni fellépést szorgalmazták. Mint azonban ismeretes, a minisztertanács többi résztvevője a háború ellen szavazott. Ferenc József február 7-én még a gyors és teljes erőbedobással történő támadást indítványozta, méghozzá a két parlament kikerülésével, február 24-ére viszont ő is megváltoztatta korábbi álláspontját. Ebben bizonyára a rideg számok józanító hatása is fontos szerepet játszott. Bylandt-Rheidt közös hadügyminiszter szerint a hadsereg teljes mozgósításához és háromhavi fenntartásához 310 millió forintra lett volna szükség. Hofmann közös pénzügyminiszter közölte, hogy ezt az összeget csak fedezetlen kölcsönök felvételével lehetne előteremteni, és mindenképpen szükséges a két

⁵⁵ MNL OL K 27. Az 1876. május 16-i minisztertanács jegyzőkönyve, 8. napirendi pont. Valamint: Az 1875–1878-as országgyűlés képviselőházi naplója. VI. kötet, 88–93.

⁵⁶ Az 1876. szeptember 16-i minisztertanácson Ferenc József személyesen kért helyzetjelentést Tiszától a Miletic-ügy részleteiről. (MNL OL K 27, 37. ülés 3. napirendi pont.)

⁵⁷ Az 1875–1878-as országgyűlés képviselőházi naplója, VIII. kötet, 80.

⁵⁸ Gratz i. m. 176; Szász i. m. 1195. A Monarchia katonai vezetését már régóta foglalkoztatta a két török tartomány megszerzésének gondolata – elsősorban presztízs- és stratégiai szempontból, politikai és gazdasági érvek korántsem voltak meggyőzőek. A Monarchia hadvezetésének Bosznia-Hercegovinára vonatkozó terveiről bővebben lásd: Bencze László: *Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 11–53.

parlament jóváhagyása. Véleménye szerint a Monarchia csak úgy vállalhatott volna háborút, ha azt a szövetségesként számításba jöhető Anglia finanszírozza, kezdetben 30 millió fontot tartott szükségesnek. Az angolok részéről azonban nem érkezett Bécsbe kielégítő válasz, így a február 24-i közös minisztertanácson az uralkodó is ellenezte a háborút a birodalom rossz anyagi helyzetére hivatkozva. Döntés született arról, hogy a Monarchiának egy európai konferencián kell érvényesítenie balkáni érdekeit, valamint felhatalmazást szereznie Bosznia és Hercegovina megszállására. A résztvevők elhatározták, hogy márciusban 60 millió forint hitel felvételéhez fog-nak engedélyt kérni a delegációktól. Ezt az összeget elegendőnek vélték az okkupáció költségeinek finanszírozására.⁵⁹

Március elején Hofmann mellett Széll és kollégáját, Sisino de Pretis osztrák pénzügyminisztert is bevonták a tanácskozásba, ugyanis fedezetet kellett találni a 60 milliós, „előre nem látott rendkívüli hadi költség” címén igényelt kölcsönre. Mindannyian aggályaiknak adtak hangot, és végül salomoni döntést hoztak: a delegációk előtt kerülni kell a hitel fedezetének kérdését, arról majd később határoznak.⁶⁰ A magyar delegáció ellenzéki tagjai biztosítékot szerettek volna Andrásstól, hogy a kért összeget nem Bosznia és Hercegovina megszállására fogják fordítani. A külügyminiszter viszont minden ilyen indítványt határozottan visszautasított, amiből mindenki levonhatta a következtetést; a kért összeget azonban végül egyhangúlag megszavazták.⁶¹ A magyar képviselőházban május 17-én, a főrendiházban május 20-án elfogadták a hitelre vonatkozó törvényjavaslatot.⁶² A 60 millió Magyarországra eső része a kvóta (31,4%) értelmében 18.840.000 forintot tett ki, amit Széll 6%-os kamatozású aranyjárdék-kötvények értékesítése, valamint egyéb hitelműveletek útján vélt finanszírozhatónak.⁶³ Miután június 8-án az osztrák parlament is megszavazta a hitelt, június 9-én Ferenc József elrendelte az okkupáció végrehajtására kijelölt seregetestek mozgósítását.⁶⁴

Időközben átrendeződés zajlott le a pártviszonyokban. A Szabadelvű Pártból már az új kereskedelmi és vámszövetség miatt is több képviselői csoport kilépett, a keleti válság kapcsán pedig további pártelhagyásokra került sor. A távozók különböző

⁵⁹ MNL OL Mikrofilmtár, 1026-os tekercs. Az 1878. február 7-i és február 24-i közös minisztertanácsok jegyzőkönyvei.

⁶⁰ Bencze i.m. 45.

⁶¹ Gratz i. m. 177; Apponyi i. m. 100. Apponyi 60 helyett tévesen 80 milliós hitelre emlékszik. Az osztrák delegáció kevésbé mutatkozott készségesnek, március 20-án csak 39:20 arányban szavazták meg a hitelt. Bencze i. m. 46.

⁶² Az 1875–1878-as országgyűlés képviselőházi naplója, XVII. kötet, 354.; Az 1875–1878-as országgyűlés főrendiházi naplója, II. kötet, 504.

⁶³ 1878. évi IX. törvénycikk.

⁶⁴ Bencze i. m. 52.

frakciókat hoztak létre a képviselőházban (Független Szabadelvű Párt, Pártonkívüli Szabadelvű Párt). Ezek a laza pártalakulatok 1878. április 13-án egyesültek a Jobboldali Ellenzékkel, az így megalakuló új pártot pedig Egyesült Ellenzéknek nevezték el.⁶⁵ Persze ez az elvileg a kiegyezés alapján álló csoport közel sem volt homogén, a függetlenségiek csak „habarékpártnak” nevezték őket. A kormánypárt viszont most már jobb és baloldaltól is számát tekintve jelentős ellenzékkel nézett szembe. Ráadásul a megmaradt szabadelvű képviselők támogatása sem volt magától értetődő, sem az új gazdasági kiegyezési törvényjavaslatok, sem a külpolitikai kérdések tekintetében.⁶⁶

A berlini kongresszus (1878. június 13. – július 13.) kezdetének napján a kormány arra kérte a királyt, hogy idő előtt, lehetőleg személyesen rekessze be az országgyűlést, aminek Ferenc József június 30-án eleget is tett.⁶⁷ Így a Bosznia-Hercegovina, valamint a novibazári szandzsák megszállására vonatkozó mandátumot csak az október végén összeülő új országgyűlés tudta tárgyalni. Hasonló volt a helyzet Ausztriában is, ahol a külpolitikai fejlemények szintén kormányválságot okoztak. Adolf von Auersperg kabinetje már július 1-én lemondott, a Reichsrat szünetelt, és csak október 19-ére hívták össze.⁶⁸

Tisza a választásokat is igyekezett mielőbb lebonyolítani, mégsem sikerült azokat az okkupációs hadműveletek megindítása (július 29.) előtt megtartani. Így az augusztus 5–14-e között megrendezett választásokra már a boszniai veszteségekről szóló hírek is rányomták bélyegüket, különösen a maglaji és a tuzlai kudarc váltott ki heves reakciókat országszerte. A Szabadelvű Párt mandátumainak száma 93-al, a korábbi 332-ről 239-re csökkent, pedig Tisza igazán nem sajnálta a pénzt a jelöltek támogatására. Az Egyesült Ellenzék 75, a Függetlenségi Párt 76 főt tudott a parlamentbe juttatni, továbbá 9 nemzetiségi és 14 párton kívüli képviselő szerzett mandátumot.⁶⁹ A kormánypárti többség tehát 58%-ra apadt. Először maga Tisza is alulmaradt

⁶⁵ Németh Nikolett: A Jobboldali Ellenzék története. In: Réfi Attila–Sziklai István (szerk.): *Politikai pártok a 19–20. században*. MTA–ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport, Budapest, 2008. 26–43. 42.

⁶⁶ A jegybank újjászervezésekor a magyar kormány átvállalta a banktól az 1850-es években felvett 80 milliós hitel törlesztési terheinek 30%-át, cserébe a jegybank éves tiszta jövedelmének 30%-áért. Ezzel kapcsolatban a képviselőház bankügyi bizottságának határozati javaslatát 1878. március 30-án név szerinti szavazással, mindössze 13 fős többséggel sikerült elfogadtatni. A 146 távolmaradó mutatja a kormánypárt egy részének ingadozását. Az 1875–1878-as országgyűlés képviselőházának naplója, XVI. kötet, 245–246.

⁶⁷ Szász i. m. 1195–1196; Kozári i. m. 313.

⁶⁸ Monori Wertheimer Ede: *Gróf Andrássy Gyula élete és kora*. III. kötet. MTA, Budapest, 1913, 205.

⁶⁹ Boros Zsuzsanna–Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2008. 156.

Debrecenben és végül Sepsiszentgyörgyön szerzett mandátumot,⁷⁰ Széll Kálmánt viszont ismét megválasztották Szentgotthárdon.⁷¹

A választások után sem egyszerűsödött a helyzet, sőt újabb gondok adódtak. A hadvezetés előzetesen túl optimista volt a hadjáratot illetően, sokkal több katona, idő és pénz kellett a sikerhez. A Dunántúl és az Alföld déli vármegyéiben különösen megnőtt az elégedetlenség, mert ezekről a területekről rendelték ki a földműveseket hosszú katonai fuvarokra. Több vármegyében megpróbálták a kabinet intézkedéseivel való szembeszegülést, ezeket a kísérleteket azonban erélyesen felszámolták⁷² és a főispánokat utasították a kormány rendeleteinek kivételes rendszabályok alkalmazása melletti végrehajtására.⁷³

A szlavóniai vasutak gyorsított építése és üzembe helyezése alkotmányossági problémákat is felvetett, nem beszélve az anyagi áldozatokról. A Dalja (Dálya)–Vinkovci–Brod közötti szakasz mielőbbi kiépítése az utánpótlás miatt stratégiai szempontból kiemelten fontos volt. Azzal is lehetett érvelni, hogy így kevesebb fuvarra lenne szükség a civil lakosság részéről. A vonalak kiépítésére már volt felhatalmazása a kormánynak az országgyűléstől, az engedélyeztetést azonban a törvényhozás fenntartotta magának.⁷⁴ A hadvezetés és az uralkodó sürgetésére azonban a magyar minisztertanács vállalta, hogy „ámbár teljes tudatával van azon alkotmányos szempontból eredő nehézségeknek, melyekbe a dalja–vinkovczi vasúti vonal építésének engedélyezése ütközik [...] kész a mondott vonal kiépítése iránt saját felelősségre intézkedni”, és legkésőbb novemberre üzembe helyezi az említett szakaszt.⁷⁵ Mindezt másnap, a bécsi közös minisztertanácson is megerősítették a jelenlévő magyar kormánytagok. A gyorsított tempó miatt megemelkedett építési költségeket 3–4 millióra becsülték, mely összeg ellen Széllnek sem volt ellenvetése.⁷⁶

⁷⁰ Kozári i. m. 314.

⁷¹ Széll Kálmán 1943-as életrajzában a szerző tévesen állítja, hogy ezen a választáson Széll alulmaradt a függetlenségi jelölttel szemben, és Pozsony 2. számú választókerületében jutott mandátumhoz. (S. Halász i. m. 58.). Az eset a következő, 1881-es választások alkalmával történt meg, akkor Helfy Ignác csakugyan legyőzte Széllt Szentgotthárdon. Lásd: Sturm Albert (szerk.): *Országgyűlési almanach 1897–1901*. Budapest, 1897. 253; valamint a választási térképeket: <http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/valasztasiterkep/valasztasiterkep.html> (2014. 09. 29.)

⁷² Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye renitenskedő alispánját, Földváry Mihályt felfüggesztették és fegyelmi eljárást indítottak ellene, Somogy vármegyének az előfogatokra vonatkozó határozatait megsemmisítették. MNL OL K 27. Az 1878. augusztus 26-i és a szeptember 27-i (7. napirendi pont) minisztertanács jegyzőkönyvei.

⁷³ A főispánok kiterjesztett jogköréről: 1870. évi XLII. tc. 16.; 53.; 54. és 55. §.

⁷⁴ 1877. évi XXVI. törvénycikk, 3. és 6.§.

⁷⁵ MNL OL K 27, Az 1878. augusztus 9-i minisztertanács jegyzőkönyve, 1. napirendi pont, 7.

⁷⁶ MNL OL Mikrofilmtár, 1027-es tekercs, az 1878. augusztus 10-i közös minisztertanács jegyzőkönyve. Tisza és Széll mellett Péchy Tamás és Wenckheim Béla képviselték a magyar kormányt.

Az ősz közeledett, az okkupáció pedig a hadvezetés és a kormányok reményeivel ellentétben lassan haladt. Bár a Monarchia csapatai augusztus 19-én elfoglalták Szarajevót, az ellenállók tovább folytatták és Bosznia egész területére kiterjesztették a gerillaharcot, így az osztrák-magyar csapatoknak a tartományok minden egyes négyzetkilométeréért meg kellett küzdeniük. Augusztus folyamán újabb k. u. k.-hadosztályokat kellett bevetni, sőt még honvédalakulatokat is, melyeknek az országhatáron kívüli alkalmazásához szükség lett volna az országgyűlés jóváhagyására.⁷⁷ A mozgósított csapatok számával párhuzamosan a költségek is gyorsan emelkedtek. Ezek a fejlemények határozott lépésre sarkallták Széll Kálmánt, akiben már szeptember elejére megérlelődött a lemondás iránti szándék.

SZÉLL KÁLMÁN LEMONDÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI

Mint azt már kifejtettem, Széll minisztersége alatt a magyar állam pénzügyi helyzete kedvező fordulatot vett – a hiányt sikerült lefaragni és kezelhetővé tenni, továbbá megindult a korábbi hitelek konverziója –, bár pénzügyi politikájának sikerei igazán az 1880-as évekre értek volna be. Mindkét ellenzéki párt részéről érték ugyan támadások az adóemelések miatt,⁷⁸ a stabil kormánypárti többségre támaszkodva Széll tulajdonképpen nyugodtan végezhetette munkáját. Tiszával, minisztertársaival, de a szélesebb közvéleménnyel is sikerült megértetnie és elfogadtatnia szigorú programjának szükségességét.

Azt mindenki sejthette, hogy a Bosznia és Hercegovina megszállásához szükséges rendkívüli kiadások veszélyeztetik Széll addigi eredményeit, dacos, tüntetőleges lemondása mégis általános megdöbbenést keltett. Úgy tűnik, távozásának hátterében két ok állt: a hadügyi vezetés – szerinte – túlzó követelései és feltételezett további hódító törekvései, amiknek mindenképpen gátat szeretett volna szabni. De a kettő közül vajon melyik volt a nyomósabb indok?

A kortársak közül többen is úgy gondolták, hogy Széll lemondása mögött igazából nem annyira a pénzügyi gondok álltak, inkább a katonai körök Bosznia-Hercegovinán és Novibazáron túli, akár Szalonikiig történő terjeszkedési vágyainak ellenzése. A hadvezetésnek ezekhez a tervekhez állítólag az uralkodó támogatását is sikerült megszereznie, így valós veszéllyé vált, hogy a Monarchia háborúba keveredik a többi nagyhatalommal, Széll azonban lemondásával keresztülhúzta számításait. Elbeszélésük hitelességét igazolandó ezek a szerzők magára Széll Kálmánra hivatkoztak.

⁷⁷ MNL OL K27. Az 1878. augusztus 21.-i minisztertanács jegyzőkönyve. A minisztertanács a törvényhozás szünetelésére hivatkozott. Továbbá: Szász i.m. 1196.

⁷⁸ Lásd például Berényi Ferenc felszólalását a jövedelmi adóról szóló törvényjavaslat vitájában. Az 1875–1878-as országgyűlés képviselőházának naplója, III. kötet, 14–15.

Halász Imre⁷⁹ a *Nyugat* 1915/17-es számában azt írta, hogy kérésére Széll Kálmán „[...] szíves volt részletesen kifejteni azokat az okokat, melyek rá nézve – meggyőződése szerint – a leköszönést erkölcsi kötelességgé tették. Erősen hangsúlyozta, hogy csak az ő visszalépése mentette meg a Monarchiát egy vézsterhes konflagrációtól.” Miután 1878. augusztus–szeptember folyamán Boszniában újabb csapatokat kellett bevetni, és értelemszerűen a költségek is egyre emelkedtek, „világos lett ekkor a magyar pénzügyminiszter előtt, hogy többről van szó, mint Bosznia és Hercegovina megszállásának a berlini kongresszuson nyert mandátum értelmében való végrehajtásáról. [...] Széll Kálmán nyíltan állást foglalt minden kalandos politikai terv ellen s azok ellen kötelességének tartotta latba vetni a legerősebb érvet, bejelentette lemondását. [...] Nyilvánvaló az eredmény, mely abban állt, hogy a messzemenő tervek elejtettek.”⁸⁰

Klein Ödön⁸¹ 1922-ben kiadott művében szintén úgy vélte, hogy Széllt nem a költségek, hanem csak egy nagy európai háború veszélye aggasztotta. Miután egy közös sétán Klein szóba hozta lemondását, Széll azt felelte, hogy azzal nagy szolgálatot tett Andrásynak, mert „én [Széll] lemondásommal megállítottam a katonakörök előnyomulási szándékait Szaloniki felé. [...] Ezt a hódító vágyat csak egy curtiusi ugrással lehetett lecsillapítani, vagy magának Andrásynak, vagy az osztrák pénzügyminiszternek, vagy nekem kellett lemondani. Megettem én az ugrást, és Szalonikiról akkor legalább nem volt többé szó. [...] Én elmentem volna Andrásyval akár Szalonikibe is, vagy akár Kisázsiaig is, ha lett volna arra európai mandátumunk.”⁸² Voltak persze olyanok is, akik óvatosabban fogalmaztak, mint például 1915 novemberében Lukács László korábbi miniszterelnök, aki egyébként Széll 1899–1903 közötti kormányában pénzügyminiszter volt. Mint írta, „ma már megállapíthatatlan, hogy mennyi joggal, de úgy tűnik Széll Kálmánnak oka volt feltételezni, hogy a boszniai expedíció nem kizárólag a berlini kongresszuson nyert mandátum végrehajtására fog korlátozódni”, és Lukács inkább a magas költségekre helyezte a hangsúlyt.⁸³

Széll Kálmán 1943-ból származó életrajzának írója Lukács óvatosságával szemben arra a következtetésre jutott, hogy Széll – és egyedül Széll – mentette meg a Monarchiát egy kontinentális háborútól és az összeomlástól, de az ügy részleteit szerinte sokáig titokban kellett tartani.⁸⁴

⁷⁹ Halász Imre (1841–1918), a korszak neves újságírója fiatal koruktól kezdve jó viszonyt ápolt Széll Kálmánnal.

⁸⁰ Halász i. m.

⁸¹ Klein Ödön (1853–1924) újságíró, 1882-től a miniszterelnökségi sajtóiroda munkatársa, majd több ízben vezetője volt.

⁸² Klein Ödön: *Tiszától–Tiszáig. Visszaemlékezések és adalékok*. Budapest, 1922. 77.

⁸³ Lukács László: *Széll Kálmán. Pester Lloyd*, 1915. november 14-i reggeli szám, 17.

⁸⁴ S. Halász i. m. 58–71.

Gratz Gusztáv a nem sokkal korábban, 1934-ben megjelent munkájában úgy fogalmazott, hogy Széll „Bosznia megszállását nem ellenezte és azokat a költségeket, amelyek [...] szükségesek voltak, készségesen folyósította a közös kormány részére. A katonai körök megismétlődő új és új pénzköveteléseiben azonban azt a benyomást keltették benne, hogy messzemenő terveik vannak, amelyek a magyar pénzügyek rendbehozatalának érdekében megindult és sikeresen folytatott fáradozásainak gyümölcseit meg fogják semmisíteni, ezért pedig nem akart felelősséget vállalni és lemondott.”⁸⁵

A fent említett művek több-kevesebb idővel, de mind Széll halála után jelentek meg, így a bennük foglaltakat, ha akarta sem tudta volna megcáfolni. Még életében is napvilágot láttak azonban olyan fontos munkák, amelyek részletesen foglalkoztak lemondásának hátterével. Ilyen például Szilágyi Dezső beszédeinek 1906-ban megjelent első kötete.⁸⁶ Az információk forrásaként ezúttal is magát Széllt jelöli meg az egyik szerkesztő, akit Széll egy beszélgetés során tisztelt meg bizalmával és beavatta az ügy részleteibe. Eszerint „az anyagi áldozatok okából, melyeket a katonai akció követelt, a pénzügyminiszter nem gördített akadályokat a már elhatározott és elkerülhetetlenné vált megszállás elé. Az okkupáció előtt és közben is sűrűn tartattak Bécsben miniszteri tanácskozások, melyeken mindig újabb meg újabb költségeket kértek, s a pénzügyminiszter, belátva a szükségét, egyszer sem emelt ellenük kifogást. [...] De okszerűen azért sem lehet a pénzügyminiszterről feltételezni, hogy a már végrehajtott okkupáció költségei voltak reá döntő hatással, mert hiszen a katonai akció egész ideje alatt megtartotta állását, szóba sem hozta lemondási szándékát. [...] Sarajevó elfoglalása augusztus 19-én történt és a pénzügyminiszter még azon túl is helyén maradt.” A lemondásra csak akkor szánta rá magát, mikor bizonyossá váltak számára a hadügyi vezetés kockázatos szándékai. „A katonai részről támasztott költségvetések oly nagyok voltak, hogy csak többletük is ötszörösen-hatszorosán meghaladta azt az összeget, amellyel utólag, a pénzügyminiszter visszalépése után, megelégedtek [...] alaposan fel lehetett tenni, hogy a sokszorosán nagyobb költség mögött messzebb menő katonai terv és akció szándéka lappangott.”⁸⁷ Széllt megkérték, hogy bocsássa a szerkesztők rendelkezésére azokat az iratokat, amelyek lemondásának általa említett körülményeire vonatkoznak, ő azonban ezt megtagadta.⁸⁸

⁸⁵ Gratz i. m. 178.

⁸⁶ Fayer Gyula–Vikár Béla (szerk.): *Szilágyi Dezső beszédei. I. kötet.* Athenaeum, Budapest, 1906.

⁸⁷ Uo. 239–241.

⁸⁸ Uo. 241.

Wertheimer Ede elmondása szerint ő is beszélgetett Széll Kálmánnal az esetről,⁸⁹ művében viszont kritikával illeti az egykori pénzügyminiszter álláspontját. Leírása szerint Széll azt állította, hogy ő sosem gondolt az okkupáció megakadályozására és mindig igyekezett az ahhoz szükséges összegeket előteremteni. „Csak mikor a katonai körök mindig új kérésekkel jöttek és Széll azokból azt vehette ki, hogy messzi-reményű tervekre gondolnak és nem elégszenek meg egyedül Bosznia és Hercegovina megszállásával, hanem egészen Salonikiig akarnak előnyomulni, csak akkor hitte a pénzügyminiszter, hogy tiltakoznia kell és állását vetojának eredményétől tenni függővé.”⁹⁰ Széll ezt olyan valós veszélynek hitte, mely a Monarchia és a dinasztia létét fenyegette. A „katonai körök” mögött szerinte Albrecht főherceg állt, és mellesleg Andrássy is osztotta félelmeit. Dacos lemondásának következményeivel (a kegyvesztettséggel) Széll előre tisztában volt, de semmi sem tántoríthatta el szándékától. „Az egykori magyar pénzügyminiszter még ma is erősen meg van győződve arról, hogy egyedül az ő visszalépése bírta rá a katonai köröket, hogy a Szalonikiba vonulásról lemondjanak, és ehhez mérten lefokozzák roppant pénzköveteléseiket.”⁹¹ Széll állítása szerint „lemondása előtt nyolczszor annyit követeltek, mint a mennyivel elbocsátása után megelégedtek”.⁹² Wertheimer azonban mindjárt kétségbe vonja Széll következtetéseinek helyességét. Szerinte mindenképpen nagyobb súllyal esett volna latba, ha Andrássy vagy Tisza fenyegetőzik lemondással, ők viszont nem tartották annyira veszélyesnek a hadvezetés lobbijét a – kétségkívül meglévő – hódító szándékhoz.

Ezen felül Wertheimer egy katonaismerőseire is hivatkozik, aki 1878-ban vezérkari tiszt volt. Az ő állítása szerint semmilyen előkészület sem történt egy Szaloniki irányába történő támadásra és bár valóban nagy sereget gyűjtöttek össze szeptemberre Boszniában, az szükséges volt a tartomány pacifikálásához. „A pénzeszközök még abban az arányban sem, mint Szélltől követelték, lettek volna elegendők a további előnyomulásra.”⁹³

Széll Kálmán tehát Halász Imrének, Klein Ödönnek, Wertheimer Edének és a Szilágyi-kötet szerkesztőinek is nagyjából ugyanazt a történetet vázolta fel. A két utóbbi mű pedig még életében megjelent, és Széll tudomásunk szerint nem élt kritikával egyik munkában foglaltakat illetően sem. Elsődleges források sajnos csak nagyon korlátozottan állnak rendelkezésünkre a lemondás valós történetének feltárá-

⁸⁹ Wertheimer i. m. 213. lábjegyzet.

⁹⁰ Uo. 211–212.

⁹¹ Uo. 213.

⁹² Uo.

⁹³ Uo. 212., lábjegyzet.

sához,⁹⁴ viszont ezekből is egyértelműen kiderül, hogy a Széll által elmondottak több ponton sem állják meg a helyüket.

A pénzügyminiszter lemondásáról Tisza Kálmán a szeptember 29-i minisztertanácson értesítette a kormány többi tagját, Széll ekkor már nem volt jelen.⁹⁵ A miniszterelnök tájékoztatása szerint Széll már szeptember 7-én levelet küldött neki Ostendébe (Tisza ott töltötte nyári szabadságát családjával), melyben jelezte azt a szándékát, hogy „miután ő a Bosznia occupatiojából felmerülő költségek miatt az államháztartás költségeinek fedezését maga részéről lehetetlennek tartja, beadja lemondását”.⁹⁶ Ez a levél már nem találta Tiszát Ostendében, csak hazaérkezése után, szeptember 20-án kapta meg.

Bécsben azonban szeptember 15-én személyesen is találkoztak Szélllel, ahol a pénzügyminiszter szóban tájékoztatta szándékáról. A pénzügyminiszter által szeptember 18-án írt, a kormányfőhöz 26-án megérkezett levélben pedig hivatalosan is bejelentette elhatározását. Tisza természetesen próbálta maradásra bírni Széllt. Felhívta rá a figyelmét, hogy lemondásával az egész kormányt magával rántja. Azt javasolta, beszéljenek Ferenc Józseffel a költségek csökkentése érdekében, illetve a 60 millió feletti összeget közös kölcsön felvételével próbálják meg fedezni. Széllt azonban nem lehetett szándékától eltéríteni, ezért Tisza a teljes kormány lemondását javasolta a minisztertanácsnak, amivel a többiek egyetértettek.⁹⁷

S. Halász Teréz hosszasan idézi Széll szeptember 20-i Tiszához írott levelét, melyben hivatalosan is megerősíti szándékát. „A szerencsétlen boszniai okkupáció, mely ellen mindig oly erősen kikeltem, tönkreteszi az országot. A mobilizáció alkalmával [...] kijelentettem számtalanszor, hogy 30 millió fölött nem vagyok képes pénzt. Augusztus 19-ig nem mondtak semmit, és azon jogos föltevésben voltam, hogy legfeljebb 50–60 millióval végleg befejezik a békés állásfoglalást. Félre lettem vezetve. [...] Én nem bírom és mert nem bírom a magam módja szerint, nem akarom előteremteni a további szükségletet, sőt a novemberit sem, mert én csak desperátus pénzügyi rendszabályok lehetőségét látom már, ezekhez pedig én nem nyúlok. Augusztus 19-én el nem mehettam, mert a ház égett. Most van a perc. És én végleg határoztam.”⁹⁸

⁹⁴ Széll Kálmán személyes irathagyatéka 1945-ben megsemmisült, az 1943-as életrajzban csak néhány idézett levéltörredék szerepel. Ezek mellett a magyar és a közös minisztertanácsok jegyzőkönyvei segítik az események felvázolását.

⁹⁵ MNL OL K 27, Az 1878. szeptember 29-i minisztertanács jegyzőkönyve, utolsó (5.) napirendi pont.

⁹⁶ Uo. 5.

⁹⁷ Uo. 6–10.

⁹⁸ Idézi: S. Halász i. m. 61–62. Ez a levél valószínűleg ugyanaz, amit Tisza szeptember 18-i keltezésével említ a minisztertanácsnak.

Tisza minisztertanácsi beszámolójából és Széll leveléből tehát kitűnik, hogy későbbi állításával szemben a pénzügyminiszter korábban is kikelt a megszálláshoz szükséges összegek miatt. Nem az okkupáció végének közeledtével, hanem már augusztus 19-én (Szarajevó bevételének napján) megfordult fejében a lemondás, és szeptember 7-ére végleg el is határozta magát. Mindezt a közös minisztertanácsokon történtek is megerősítik.

Mikor a vezérkar 1876-ban megtervezte Bosznia-Hercegovina megszállását, akkor úgy számoltak, hogy a hadműveletre elegendő 5 hadosztály, mintegy 79 000 fő. Ezen a terven a megszállás megindulásáig nem változtattak.⁹⁹ Augusztus elején azonban a kudarcok hatására már rádöbbsentek, hogy az akcióhoz nem a kellő nagyságú haderővel kezdtek hozzá. Augusztus 13-án további két, augusztus 19-én további négy hadosztály bevetését határozta el a közös minisztertanács. Ezekkel az intézkedésekkel a Bosznia-Hercegovina megszállására mozgósított sereg létszáma meghaladta a 270 000 főt.¹⁰⁰ Mindezt már nem lehetett a 60 milliós hitelből finanszírozni. Bylandt-Rheidt közös hadügyminiszter erről tájékoztatta is augusztus 19-én az egybegyűlteket.¹⁰¹

Számításai szerint a korábban már mozgósított hét hadosztály szükségletei október végéig 53 milliót tesznek ki, míg a megbeszélés tárgyát képező négy hadosztály bevetéséhez további 28 millióra, tehát összesen 81–82 millióra lesz szükség. Ferenc József a hadsereg igényeinek kielégítése mellett foglalt állást. Az osztrák miniszterek, bár nem örültek a fejleményeknek, támogatták ebben, mert mindenképpen megakarták előzni a hadsereg fiaskóját. Andrassy és a magyar kormány tagjai azonban nem feltétlenül értettek egyet a fokozott erőfeszítés szükségességével és az összeg is aggasztotta őket – különösen Széllt. Mint mondta, pénzügyi szempontból is nehéz annak előteremtése, ráadásul a magyar delegációban nagy ellenállást váltana ki a 21 milliós többlet. Széll azt kérte, maradjanak a már eddig is mozgósított csapatoknál, és ne növeljék a számukat. A vita azonban már azelőtt véget ért, mielőtt elkezdődött volna, hiszen Ferenc József határozott állásfoglalásával nem lehetett szembemenni, és az uralkodó a kormányokra rótt a kívánt összegek előteremtését.¹⁰²

A fejlemények nagyon nyugtalanították Széllt: aggasztotta a boszniai hadi helyzet és a többletkiadás. Wenckheim Béla király személye körüli miniszter szeptember

⁹⁹ Bencze i. m. 29.

¹⁰⁰ Uo. 155.

¹⁰¹ MNL OL Mikrofilmtár, 1027-es tekeres. Az 1878. augusztus 19-i közös minisztertanács jegyzőkönyve. Résztvevők: Ferenc József, a közös miniszterek, Anton von Schönfeld vezérkari főnök, az osztrák és a magyar miniszterelnök a két-két pénzügyminiszter és honvédelmi miniszter társaságában.

¹⁰² Uo.

2-án Széllnek küldött levele legalábbis erre enged következtetni: „Tudom jól mennyi gondot és álmatlan éjszakát okoz neked a 7 millió többletnek előteremtése – sed quid deinde?”¹⁰³ Erre a kiadásra egyelőre törvényhozási felhatalmazás sem volt, hiszen az új országgyűlés még nem alakult meg, ráadásul azt sem lehetett tudni, hogy hol lesz az okkupáció költségeinek felső határa. A kívánt összeget Széll végül a közös kormány rendelkezésére bocsátotta, viszont – mint Tisza beszámolt róla – szeptember 7-ére már elhatározta, hogy lemond, bár ezt csak szeptember 15-én Bécsben tudta közölni a miniszterelnökkel.

Arra vonatkozóan, hogy Andrássy, illetve a magyar kormánytagok közül valaki más is ismerte-e már Széll elhatározását, nem rendelkezünk információval. A szeptember 16-i és 17-i közös, valamint a szeptember 26-i és 27-i magyar minisztertanácsokon viszont Széll már biztos lemondásának tudatában vett részt. A szeptember 17-i bécsi közös miniszteri konferencián – melyen az okkupációs sereg kiadásainak fedezését tárgyalták november–decemberre, valamint 1879 első felévére vonatkozóan – így igen érdekes helyzet állt elő.¹⁰⁴ Az osztrák kormány már július óta csak ügyvivő volt, Széll is elhatározta már távozását, Tisza pedig tudta, hogy ez az egész kabinet lemondását fogja maga után vonni – tehát tulajdonképpen két lemondott kormány próbált harcolni az újabb közös költségek ellen.

Az egyik oldalon a hadvezetés és Ferenc József, a másikon Andrássy és a két kormány tagjai közötti feszültség az egyébként igen „tapintatosan” megszerkesztett jegyzőkönyvből is kiolvasható. A hadsereg igényeit Bylandt-Rheidt közös hadügyminiszter terjesztette elő. Elmondta, hogy az eddig rendelkezésére bocsátott 81 millió elég lesz október végéig. Mivel a hadi helyzet egyre kedvezőbb, úgy számol, hogy novembertől 3 hadosztályt kivonnak Boszniából és leszállítanak békelétszámra. A Boszniában maradó 8 hadosztályt viszont ott kell teletetni, és ehhez november–decemberben további 30 millióra, 1879 első felében pedig még 82 millióra lesz szükség, ráadásul ebbe a novibazári szandzsák megszállásához szükséges hadművelet nincs belekalkulálva. Andrássy vitatta, hogy szükséges-e 8 hadosztályt Boszniában tartani, amire Bylandt-Rheidt később úgy reagált, hogy szerinte kb. 70 000 katonát mindenképpen Bosznia-Hercegovinában szükséges teletetni.

Az osztrák és a magyar kormány tagjait gyakorlatilag sokkolták a számok, ezt látva Hofmann közös pénzügyminiszter gyorsan indítványozta, hogy egyelőre csak

¹⁰³ Idézi: S. Halász i. m. 58. A kvóta értelmében a 22 milliós többlet Magyarországra eső része 6 908 000 forintot tett ki.

¹⁰⁴ MNL OL Mikrofilmtár, 1028-as tekeres. Az 1878. szeptember 17-i közös minisztertanács jegyzőkönyve. A résztvevők: Ferenc József, a három közös miniszter, Adolf von Auersperg herceg osztrák miniszterelnök, Sisino de Pretis osztrák pénzügyminiszter, valamint Tisza Kálmán és Széll Kálmán.

a november–decemberi költségekről tárgyaljanak, a többi még ráér. Auersperg emlékeztetett arra, hogy augusztusban ő és miniszterei támogatták az újabb csapatok bevetését, mert a hadsereg becsülete forgott kockán. Az újabb költségekhez azonban már nem tud hozzájárulni. Normális esetben is nehéz a törvényhozásokkal elfogadtatni a hadsereg kb. 80–100 milliós éves költségvetését, most pedig még 100 milliót követelnek egy olyan akcióhoz, ami eredetileg békés bevonulásnak indult. Ausztriában senki sem lesz hajlandó vállalni a pénzügyi összeomlás veszélyét Boszniaért. Csatlakozott hozzá Pretis is, aki egyszerűen teljesíthetetlennek nyilvánította a követelt összeg előteremtését. Széll közölte: teljesen mindegy, hogy a végső összeg pár millióval több vagy kevesebb lesz-e, mert a magyar kormány amúgy sincs abban a helyzetben, hogy a továbbiakban ilyen horderejű összegeket előteremtsen, majd hosszan ismertette a magyar államháztartás nehéz helyzetét. Ő mindig is figyelmeztetett arra, hogy a Monarchia nem vállalhat magára tartós megerőltetéssel járó akciót, a jelenlegi helyzetet pedig kilátástalannak érzi. Tisza felhívta rá a figyelmet, hogy az okkupációt a rendelkezésre álló erőforrásokból kell befejezni. Széll a vita során később is kijelentette, hogy a magyar államháztartás kimerült, és egy közös kölcsön útján ugyan pillanatnyilag előteremthető lenne az összeg, de a kamatai annak sem vállalhatók. Az osztrákok arra is figyelmeztettek, hogy az okkupáció miatt nem lehet újabb adókkal terhelni a lakkosságot.¹⁰⁵

Hiábavaló volt azonban minden érvelés, az uralkodó határozott állásfoglalása már az elején eldöntötte a vitát. Mint mondta, „az összeg nagyságáról lehet ugyan vitatkozni, de arról, hogy azt elő kell teremteni, nem”.¹⁰⁶ Miután azonban Ferenc József és Bylandt-Rheidt legalább 70 000 fő boszniai kiteleltetéséhez ragaszkodott, már az összeg nagysága sem igazán lehetett kérdés. Széll folytonos ellenkezésére az uralkodó kijelentette, hogy a pénzügyminiszter felelőssége annak a kitalálása, hogy a magyar kormány milyen módon tudja a pénz előteremteni, de azt a közös hadügyminiszter rendelkezésére kell bocsátani. Ferenc Józsefnek abban természetesen igaza volt, hogy végzetes következményekkel járna, ha a Monarchia nem tudná kellő határozottsággal végrehajtani a Berlinben vállalt feladatot.¹⁰⁷

A közös minisztertanácson történtek még eltökéltebbé tették Széllt, és ezután írta meg a fentebb már idézett levelet Tiszának, melyben hivatalosan is kérte felmentését. Az augusztus 19-i és szeptember 17-i közös minisztertanácsi ülésekből az is kiderül, hogy a magyar pénzügyminiszter kezdettől fogva nehezményezte Bosznia-Hercegovina megszállását, és folytonosan aggodalmának adott hangot a költségeket ille-

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Uo. 455.

¹⁰⁷ Uo. 457.

tően. Széll verziójának azon része, miszerint lemondása után a hadvezetés töredéke redukálta az eredetileg kért összeget, szintén nem fedí a valóságot. Mint látható, az okkupációhoz Bylandt-Rheidt 1878-ra összesen 111 milliót tartott szükségesnek. Ebből a 60 milliós hitelt már korábban elfogadta mindkét országgyűlés. Az 1878 novemberében összeülő küldöttségektől további 46 720 000 forintot kértek 1878-ra rendkívüli póthitelként,¹⁰⁸ amit végül hosszas huzavona után megszavaztak, és azt a magyar országgyűlés is becikkelyezte.¹⁰⁹ Az 1879-re vonatkozó igényeket már valóban jelentősen csökkentették, ez azonban a balkáni helyzet változásával is magyarázható.

Ami a katonai vezetők túlzott expanziós törekvéseit illeti, kétségtelen, hogy valóban mutatkozott szándék további balkáni területek megszerzésére. Különösen Albrecht főherceg (a hadsereg főfelügyelője) és Friedrich von Beck (Ferenc József katonai kabinetirodájának vezetője) jártak élen e tekintetben. Az uralkodóhoz 1876–1877 folyamán eljuttatott emlékirataikban amellet érveltek – bár gazdasági és politikai indokaik egyaránt elég gyenge lábakon álltak –, hogy a Monarchiának meg kell szereznie Albániát és Macedóniát is egészen Szalonikiig.¹¹⁰ A hadvezetés még a berlini kongresszus alatt is megpróbált nyomást gyakorolni Andrássyra, hogy a novibazári szandzsák mellett Észak-Albániát is szerezze meg és Pristináig tolja ki a Monarchia déli határait,¹¹¹ a külügyminiszter azonban nem értett egyet a követeléssel. Az ilyen ambíciókat a közös minisztertanácsokon a diplomáciai szempontok és a pénzügyi feltételek hiányának hangoztatásával mindig sikerült kordában tartani. Az augusztus 19-i minisztertanácsban, amelyen Széll is jelen volt, Schönfeld vezérkari főnök Mitrovicáig történő előnyomulásról beszélt, Andrássy azonban hangsúlyozta, hogy nem szabad a Berlinben kialakult határokat túllépni. A minisztertanács ebben az értelemben határozott, sőt a novibazári szandzsák megszállását is 1879 tavaszára halasztották.¹¹²

Bár a Monarchia csapatai augusztus 19-én elfoglalták Sarajevót, ezzel még korántsem uralták Boszniát. A gerilla harcmodort folytató ellenállók továbbra is jelentős erőt képviseltek, szeptember elején mintegy 65 000 főre tehető a számuk.¹¹³ Legyőzésüket a különösen kedvezőtlen terepviszonyok és az utánpótlás akadozása is nehezítette, a lázadók számára viszont Albániából és a novibazári szandzsákból

¹⁰⁸ Fayer–Vikár i.m. 355.

¹⁰⁹ 1879. évi XXXII. törvénycikk. A Magyarországra eső rész 14 670 080 forintot tett ki.

¹¹⁰ Palotás i. m. 190–191.

¹¹¹ Bencze i. m. 49.

¹¹² MNL OL Mikrofilmtár, 1027-es tekercs. Az 1878. augusztus 19-i közös minisztertanács jegyzőkönyve.

¹¹³ Bencze i. m. 157–159.

folyamatosan érkezett a segítség, augusztus 29-én például 5000 albán harcos vonult át Boszniába.¹¹⁴ A Monarchia részéről tehát augusztus végén indokolt volt a harcoló alakulatok számának jelentős növelése. Lélektanilag is érthető, hogy a kezdeti nehézségek után a hadvezetés biztosra akart menni. A megerősített sereggel október végére sikerült az utolsó ellenállási góccokat is felszámolni,¹¹⁵ novembertől pedig megkezdődött a csapatok számának csökkentése, decemberben már csak 80 000 osztrák–magyar katona állomásozott Bosznia-Hercegovinában.¹¹⁶

A lemondása történetéről Széll által Klein Ödönnek, Halász Imrének és Wertheimer Edének felvázoltak tehát több ponton sem állják meg a helyüket. Sokkal inkább úgy tűnik, hogy a pénzügyminiszter a kétségtelenül kritikus helyzetet még a valóságosnál is borúsabban látta, és abban sem bízott, hogy Boszniában rövidesen kedvezőre fordul a hadi helyzet. Érthető módon emberileg is megviselhette az, ahogy látta az államháztartás konszolidációjáért folytatott hároméves kemény munkájának eredményeit veszélybe kerülni. Miért ragaszkodott azonban még a századforduló után is saját verziójához?

Úgy tűnt, a dacos lemondás kettőtörő Széll fényesen induló karrierjét, ugyanis 1878 után több mint egy évtizedre tulajdonképpen eltűnt a politikai térképről. A Bosznia-Hercegovina megszállását kifogásoló közvélemény és az ellenzék szemében viszont Széll idővel népszerűsége tett szert, az okkupációval szembeszálló, saját sorsával nem törődő, elhű államférfit látták benne. Bár Széll lemondásának nem ez volt a mozgatórugója, nem szalasztotta el meglovagolni a lehetőséget. Az 1890-es évekre már ismét a legfontosabb politikusok csoportjába tartozott, miniszterelnökségének éveiben (1899–1903) pedig az egyik legnépszerűbb politikus volt az országban. Ennek okait Mikszáth Kálmán 1901-ben két dologgal magyarázta: „Hogy honnan van a Széll Kálmán nimbusa, semmit se könnyebb meghatározni, mint ezt. A közelsége Deákhhoz és a miniszteri szék szándékos elhagyása Bosznia okkupációja idején. Az egyik szerencsés véletlen, de a másik a saját érdeme. Hajh, nem kis dolog e szomorú országban, hol senki sem válik meg a hatalomtól, hacsak a hatalom nem válik meg ő tőle. [...] A színek közül, melyekből politikai alakja formálódik az elmékben, ez az alapszín: »Ott hagyta a miniszterséget«. Ohó, ez nem tréfa dolog!”¹¹⁷ Hosszú távon tehát Széllnek politikai tőkéje származott az 1878-as tüntetőleges lemondásból, a róla kialakult képhez pedig jobban illett az általa Halász Imrének, Klein Ödönnek és a többieknek elmondott változat az egykori eseményekről.

¹¹⁴ Uo. 159.

¹¹⁵ Wertheimer i.m. 192–193.

¹¹⁶ Bencze i.m. 220. A Monarchia teljes vesztesége a hadjáratban kb. 3300 halott, 6700 sebesült volt.

¹¹⁷ Mikszáth Kálmán: Széll Kálmán. In: *Az én kortársaim*. Atheneum, Budapest, 1904. 98–106. 98–99.

Elsőre úgy tűnt, hogy Széll távozása további nehézségeket zúdított Tisza és a kormány nyakába. Valójában azonban éppen ellenkezőleg történt. A pénzügyminiszter kiválása alapos indokot nyújtott az egész kabinet leköszönésére, amit a király el is fogadott. Az októberben megnyíló országgyűlésre az ellenzék a nyári „alkotmánytiprások” miatt ösztűzzel készült, hivatalban lévő kormány hiányában azonban nem volt kire löni. Simonyi Ernő függetlenségi képviselő ugyan indítványozta a kabinet vád alá helyezését a törvényhozási szünetben elkövetett alkotmánysértésekért, az indítvány tárgyalását azonban november 5-én 170:95 arányban elvetették.¹¹⁸ Széll „önkéntes száműzetésbe” vonult rátóti birtokára, és nem gördített további akadályokat Tiszáék elé. Az októberben megnyíló országgyűlésen nem jelent meg, lemondásával kapcsolatban sokáig senkinek sem nyilatkozott. A képviselőházban csak több mint egy év elteltével, az 1880-as költségvetés vitájában szólalt fel újra.

A viharfelhők elvonulása után, december 5-én Ferenc József ismét a Tisza-kormányt nevezte ki, így az túlélte a válságot. Széll helyét gróf Szapáry Gyula vette át.¹¹⁹ Bosznia és Hercegovina megszállásába végül sem Ausztria, sem Magyarország nem rokkant bele, a sikeres akcióval viszont a Monarchia bebizonyította életképességét a többi nagyhatalomnak.

¹¹⁸ Az 1878–1881-es országgyűlés képviselőházi naplója, I. kötet, 132.

¹¹⁹ Gratz i.m. 180.

KÁLMÁN SZÉLL'S TENURE AS FINANCE MINISTER AND THE CIRCUMSTANCES OF HIS RESIGNATION

It is an unfortunate circumstance that Hungarian historiography still owes numerous biographies on individuals who played important roles in the Dual Monarchy Era. Among these individuals is Kálmán Széll (1843–1915). What has made researching his eventful life more difficult is that his collected works were destroyed during the course of WWII. Although Teréz Halász-Sárkány's 1943 biography is data rich (especially because of the quotes she had taken from the works that were subsequently destroyed in the war), by all other measures, it is antiquated. Until only recently Kálmán Széll had fallen out of favor with both academic researchers and the public.

Kálmán Széll's lengthy political career stretches across the entirety of the Dual Monarchy Era. Already by the age of 25, in 1868, he had obtained a seat in the National Assembly, which he would remain a member of until the end of his life. His career arced steeply thanks not only to his outstanding abilities but also his personal connections. After the consolidation, he was Finance Minister from March 1875 to September 1878. Later – following a longer hiatus – he filled the post of Prime Minister from February 1899 to June 1903.

This long career can be divided into two distinct phases. The first one runs until his resignation as Finance Minister. During the 1880's, like an intermezzo, Kálmán Széll did not play an important role in political life, even though he was an MP throughout. The second phase began in the early 1890's, which culminated with his years as Prime Minister. The study below considers the first half of Kálmán Széll's career, more precisely the time spent as Finance Minister, and details the circumstances surrounding his resignation because this event would have major relevance on his later career.

As Hungary was experiencing severe financial difficulties by the mid-1870's, the impossible task of maintaining national solvency fell upon Széll. In addition to strict austerity measures and tax increases, his program included replacing earlier unfavorable state loans with ones with better conditions. Although he was not able to eliminate the deficit, he still managed to cut it drastically compared to the earlier years.

With the help of newly issued 6% gold-annuity bonds, the conversion of the earlier loans was underway.

However, by the spring of 1878 his initial reorganizational success was being threatened by ever-increasing military expenditures. With the authority granted at the Congress of Berlin, the Austro-Hungarian Monarchy began its occupation of Bosnia and Herzegovina on July 29th, 1878. The military operation necessitated more troops and funding than originally planned. At the common council of ministers meetings Kálmán Széll raised his voice against the significantly rising costs on several occasions, in vain. Presumably the military leadership's additional expansionary plans also caused him great concern. In protest he resigned from office in September.

DER POSTEN DES KÁLMÁN SZÉLL ALS FINANZMINISTER UND DIE UMSTÄNDE SEINES RÜCKTRITTES

Die ungarische Geschichtswissenschaft ist uns leider noch modernen wissenschaftlichen Ansprüchen genügende Biografien von zahlreichen Persönlichkeiten schuldig, die in der Epoche des Dualismus eine wichtige Rolle spielten. Zu ihnen gehört auch Kálmán Széll (1843–1915). Die Erforschung seines ereignisreichen Lebensweges wird jedoch in hohem Maße dadurch erschwert, dass sein persönlicher Aktennachlass in den Stürmen des Zweiten Weltkrieges vernichtet wurde. Seine 1943 von Frau Sárkányiné Teréz Halász verfasste Biografie ist zwar reich an Informationen (ihren Wert haben die Zitate aus den seither vernichteten Dokumenten erheblich gesteigert), sie gilt jedoch in jeder anderen Hinsicht als überholt. Bis in die letzte Zeit war Kálmán Széll sowohl aus dem Blickfeld der Historiker als auch aus dem allgemeinen Gedächtnis verschwunden.

Die lange politische Laufbahn Kálmán Szélls umspannt die gesamte Epoche des Dualismus. Bereits im Alter von 25 Jahren bekam er 1868 sein Abgeordnetenmandat, und von dieser Zeit an blieb er bis Ende seines Lebens Mitglied der Legislative. Seine Karriere stieg steil nach oben, wobei außer seinen ausgezeichneten Fähigkeiten auch seine persönlichen Kontakte eine Rolle spielten. Nach der Fusion (der stärksten Oppositions- mit der geschwächten Regierungspartei) hatte er vom März 1875 bis September 1878 den Posten des Finanzministers, später – nach einer längeren Pause – zwischen Februar 1899 und Juni 1903 den des Ministerpräsidenten inne.

Diese lange Laufbahn kann in zwei voneinander gut abzugrenzende Phasen geteilt werden. Die erste Phase erstreckte sich bis zu seinem Rücktritt vom Posten des Finanzministers. In den 1880er-Jahren spielte Kálmán Széll – als Intermezzo – keine wichtige Rolle im politischen Leben, obwohl er bis zuletzt Mitglied des Abgeordnetenhauses blieb. Anfang der 1890er-Jahre begann die zweite Phase, die in seinen Jahren als Ministerpräsident gipfelte. Die vorliegende Studie befasst sich mit der ersten Hälfte seines Lebensweges, genauer mit der Periode, als er Finanzminister war. Dabei wird auch auf die Umstände seines Rücktrittes eingegangen, denn dieses Ereignis war in seiner späteren Laufbahn von großer Bedeutung.

Nachdem Ungarn bis Mitte der 1870er-Jahre in eine sehr schwierige finanzielle Situation geraten war, kam Széll die schwere Aufgabe zu, den Staatshaushalt zu sanieren. Sein Programm beinhaltete neben strengen Einschränkungen und Steuererhöhungen die Ablösung der früheren, zu ungünstigen Bedingungen aufgenommenen Staatsanleihen. Er konnte das Defizit zwar nicht beseitigen, doch im Vergleich zu den vorangegangenen Jahren beträchtlich abbauen. Mithilfe der neu emittierten und mit 6 % verzinsten Goldene-Rente-Anleihen begann die Konversion der früheren Kredite.

Für die anfänglichen Erfolge der Sanierungsarbeit bedeuteten vom Frühjahr 1878 an die steigenden Militärausgaben eine immer größere Gefahr. Die Österreichisch-Ungarische Monarchie begann am 29. Juli 1878 – die auf dem Berliner Kongress erhaltene Ermächtigung nutzend –, Bosnien und Herzegowina einzunehmen. Für den Erfolg des Manövers brauchte man weit mehr Soldaten und Geld als erwartet. Kálmán Széll protestierte auf den gemeinsamen Ministerräten mehrfach vergebens wegen der beträchtlich angestiegenen Kosten. Wahrscheinlich erweckten in ihm auch die weiteren Expansionspläne der Militärführung Besorgnis. Im September verzichtete er demonstrativ auf seinen Posten als Minister.

